

Horyzonty Polityki
2014, Vol. 5, N° 11

ROMAN KISIEL
JOANNA ZIELIŃSKA-SZCZEPKOWSKA
OLGA ŁAZICKA

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej

Globalizacja a tożsamość narodowa i europejska Polaków po przystąpieniu do Unii Europejskiej

Streszczenie

Trwające równoległe procesy globalizacji i integracji europejskiej mają istotny wpływ na tożsamość i kulturę narodów Europy. Poszerzenie Unii na wschód w 2004 i 2007 roku, oprócz zwiększenia liczby państw członkowskich, prowadzi również do zmian etnicznych i narodowych w całym ugrupowaniu integracyjnym. Migracje są przyczyną konfrontacji ludności z innymi kulturami, tradycjami czy religią. Wszystkie aspekty życia codziennego przenikają się i konfrontują z panującymi stereotypami. Celem przewodnim niniejszej publikacji jest ukazanie zmian, jakie nastąpiły w świadomości Polaków po wstąpieniu do Unii Europejskiej. Artykuł ma charakter teoretyczno-empiryczny. Część teoretyczna powstała przy wsparciu literatury przedmiotu, artykułów z czasopism branżowych, wiarygodnych źródeł internetowych oraz badań CBOS. Część empiryczna została opracowana na podstawie badań własnych. W tym celu został stworzony i wykorzystany autorski kwestionariusz ankiety, na który odpowiedziało 400 losowo wybranych osób zamieszkujących cały kraj. Wyodrębniono tutaj mieszkańców wsi, miast do 50 tys. mieszkańców oraz miast powyżej 50 tys. mieszkańców.

Po przeanalizowaniu wyników można stwierdzić, że im mniejsza miejscowość, tym większe przywiązanie do miejsca zamieszkania. Z drugiej strony następuje widoczny wzrost identyfikacji Polaków z Europą. Obserwowane są zmiany w świadomości Polaków jako Europejczyków; coraz bardziej upodabniają się oni do swoich zachodnich sąsiadów. Nadal jesteśmy dumni z przynależności do narodu polskiego – blisko 60% respondentów zadeklarowało taki stan rzeczy. Według badanych czynnikami decydującymi o tożsamości narodowej są: rodzina i wychowanie – blisko 86% udzielonych odpowiedzi, pochodzenie – 82,1%, a także społeczność, w której przebywamy – 73% oraz historia – 71%. Należy liczyć się z tym, że w niedalekiej przyszłości powszechny stanie się hybrydowy model identyfikacji, w którym jednostka będzie utożsamiała się w równym stopniu zarówno ze swoim narodem, jak i narodem europejskim.

SŁOWA KLUCZOWE

globalizacja, tożsamość narodowa, integracja europejska

NATIONAL AND EUROPEAN IDENTITY OF POLES AFTER ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

Summary

The simultaneous processes of globalisation and European integration strongly influence the identity and culture of the European people. The enlargement of the European Union to the east in 2004 and 2007, and the increase in the number of member states, has led to changes within the ethnic and national structures of the whole Union. People are experiencing a conflict of cultures, traditions and religions due to migration. All the aspects of everyday life interpenetrate with one another and are contrasted with the existing stereotypes. This thesis is concerned with an analysis of the changes that the Polish peoples' consciousness has undergone after the accession to the European Union. The theory presented in this dissertation is based on the information provided in the literature on the subject: articles, professional journals, and reliable Internet sources. Moreover, the results are supported with statistical data acquired from the website of the Central Statistical Office and the CBOS (Polish Public Opinion) research. The empirical work has been carried out on the basis of personal research. The research has been performed through the use of a questionnaire which was completed by 400 randomly chosen citizens of Poland. The respondents have been assigned to several groups; the residents of villages; towns of up to 50000 residents; cities with more than 50000 residents.

The analysis of data led us to conclude that the smaller the town the more its inhabitants are attached to their home towns. However, the increase in the identification of Poles with Europe is observable. The Poles' consciousness as Europeans has also undergone changes; Poles have become more and more alike their western neighbours. They are still proud of being Polish, as was declared by nearly 60% of the respondents. The characteristics of a true Pole are still believed to be patriotism and pride, but also living by stereotypes. According to the respondents the decisive factors in the process of forming national identity are: family and upbringing (nearly 80%), descent (82.1%), the society one belongs to (73%), and historical conditions (71%). However, it should be anticipated that in the near future an amalgamated model of identity will become the most widespread; one's national identity will be as strong as one's identification with Europe.

KEYWORDS

globalisation, national identity, European integration

WSTĘP

Polska bierze czynny udział w procesie globalizacji oraz integracji. Pojawia się tu pewien paradoks – obydwie procesy są równoległe. Z jednej strony Unia Europejska wspiera, rozszerza, a nawet do pewnego stopnia kontroluje proces globalizacji gospodarczej, jednocześnie może być ona hamulcem, który utrudnia indywidualne kontakty gospodarcze jej poszczególnych członków z krajami spoza Wspólnoty¹.

W ostatnich latach² obserwujemy rosnący niepokój związany z tendencją do uniformizacji narodowych tożsamości. Pojawiają się pytania o to: Czym jest tożsamość i kiedy przypominamy sobie o narodowej przynależności? Jak odnosimy się do zmian? Jaka jest nasza postawa wobec innych narodów? Obywatele państw Unii Europejskiej charakteryzują się przecież dużą różnorodnością, poczynając od doświadczeń historycznych, przez podziały religijne, języki, systemy prawne aż po warunki życia. Z drugiej strony ta różnorodność sprzyja rozwojowi, a także uczeniu się o sobie nawzajem. Należy

1 Między innymi poprzez ochronę rynku wewnętrznego przed napływem tańszych towarów czy też tańszej siły roboczej.

2 Po wstąpieniu Polski do UE w 2004 r.

pamiętać również o tym, że oprócz integracji w zakresie wielkich struktur następuje pogłębianie więzi na arenie lokalnej i regionalnej [Wahl 2001].

Niniejszy artykuł dotyczy wpływu procesu gospodarczego, jakim jest globalizacja, na poczucie tożsamości narodowej współczesnych Polaków – Europejczyków. Jego celem jest określenie zależności między zachodzącymi procesami globalizacji oraz integracji a zjawiskiem tożsamości narodowej w Unii Europejskiej po jej rozszerzeniu o nowe kraje członkowskie w 2004 i 2007 roku. Interesującą dla autorów kwestią było określenie wymiaru identyfikacyjnego jednostki, jak i zbiorowości Polaków w kontekście ich przynależności narodowej. Hipoteza badawcza postawiona przez autorów brzmi:

w erze globalizacji wszystkich dziedzin życia człowieka można zaobserwować sytuację, kiedy to państwa strzegą swojej indywidualności, czyli tradycji, kultury, religii czy języka oraz starają się rozwijać je w odniesieniu do ich wartości, pozostając jednocześnie otwartymi na inność oraz współtworząc nowy kształt współczesnej Europy.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. Zakres przedmiotowy analizy to problematyka globalizacji i tożsamości narodowej w kontekście czynników je kształtujących w świetle literatury krajowej i zagranicznej. W części empirycznej przedstawiono wyniki badań własnych, przeprowadzonych za pomocą kwestionariusza ankiety wśród 400 losowo wybranych osób z całego kraju. Przy wyborze reprezentatywnych grup respondentów kierowano się możliwością uzyskania odpowiedzi charakteryzujących przekrój społeczeństwa w sposób jak najbardziej odzwierciedlający panujące przekonania. W tym wypadku była to ankieta wypełniana przez Internet. Odpowiedni dobór metody i pytań pozwolił na uzyskanie informacji, które następnie zostały przetworzone i poddane analizie, co pozwoliło na wyciągnięcie i skonstruowanie odpowiednich wniosków.

POJĘCIE GLOBALIZACJI I TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ

W ciągu ostatnich dziesięcioleci powstały liczne definicje globalizacji autorstwa ekonomistów, psychologów, socjologów czy politologów. W zależności od zainteresowań badaczy definicje globalizacji

eksponowały różne elementy: od aspektów przestrzennych i środowiskowych – wyróżnianych przez badaczy nauk przyrodniczych, aż do aspektów gospodarczych, socjologicznych oraz administracyjnych – charakterystycznych dla nauk ekonomicznych, społecznych i prawnych.

Kołodko [2011] uważa, że globalizacja to zagadnienie ekonomiczne, choć łączy je także z polityką i kulturą. Według jego definicji

globalizacja to długotrwały, spontaniczny proces liberalizacji i towarzyszącej jej integracji wcześniej w dużej mierze funkcjonujących w odosobnieniu rynków gospodarek narodowych w jeden wewnętrznie sprzężony rynek ogólnoświatowy. Integracji przy tym podlegają nie tylko rynki towarów, lecz także kapitału. Zdecydowanie wolniej natomiast liberalizują się i integrują rynki siły roboczej.

Globalizacja nie dla wszystkich zatem stwarza takie same szanse, a z drugiej strony nie wszystkich obarcza jednakowymi kosztami³. Warto podkreślić za Kołodką, że globalizacja, prowadząc do wyłonienia się ogólnoświatowego rynku, nie doprowadziła dotąd do powstania planetarnego systemu koordynacji polityki gospodarczej⁴.

Kiedy analizuje się proces globalizacji, należy przede wszystkim wziąć pod uwagę zmiany, jakie zaszły i zachodzą w czasie i przestrzeni. Z tym zdaniem zgadza się William Scheuerman, który uważa, że w obecnej chwili odległość pomiędzy elementami przestrzeni mierzy się czasem niezbędnym do jej pokonania. Skrócenie się czasu niezbędnego do pokonania takiej samej odległości nosi nazwę „kompresji czasoprzestrzeni”. Zmiany te powodują osłabienie znaczenia granic. Odległość nie staje się przeszkodą dla współczesnego, niezwykle mobilnego społeczeństwa [Czerny 2007].

Także Jan Aarte Scholte [2006] starał się w swej książce *Globalizacja: Krytyczne wprowadzenie* odpowiedzieć na pytanie, co to takiego globalizacja. Przytoczył on pięć najpopularniejszych, pojawiających się w literaturze przedmiotu elementów tegoż zjawiska (tab. 1).

3 Por. m.in. [Bauman 1998]; [Kołodko 2001]; [Szymański 2004]; [Wnuk-Lipiński 2004].

4 Za Kołodko [2011], piszą o tym szerzej m.in. [Stiglitz 2004]; [Kołodko 2007]; [Szymański 2007].

Tabela 1. Elementy globalizacji

Wyszczególnienie	Charakterystyka
Internacjonalizacja	inaczej umiędzynarodawianie; dotyczy przede wszystkim rozwoju i wzrostu cyrkulacji towarów, zależności pomiędzy krajami, które w takiej wymianie biorą udział; internacjonalizacja prócz towarów dotyczy także przepływu kapitału, osób i informacji.
Liberalizacja	inaczej proces znoszenia narzuconych przez władze państw barier i restrykcji związanych z przepływem kapitału, ludzi i informacji pomiędzy nimi; rezultatem tego działania ma być otwarta gospodarka światowa; liberalizacja przejawia się w integracji międzynarodowej.
Uniwersalizacja	inaczej ujednocianie, np. kultury; tzw. „ogólna synteza kultur”.
Westernalizacja (modernizacja)	inaczej rozprzestrzenianie się współczesnych form życia gospodarczego i społecznego ingerujące w przyjęte zasady funkcjonowania na danym terenie (gospodarka, kultura, tożsamość); zazwyczaj jako główny przykład podaje się tu mcdonaldyzację.
Rozpad zwartego obszaru terytorium danego państwa	wiąże się to z powstawaniem globalnej wioski; twórcy tej teorii uważają, że w kontaktach międzyludzkich położenie geograficzne nie ma znaczenia, a tradycyjna przestrzeń geograficzna nie istnieje.

Źródło: [Scholte 2006].

Edmund Wnuk-Lipiński [2005] postrzega globalizację z dwóch punktów widzenia: jako proces, na który można wpłynąć i uformować go, a także jako proces dynamiczny, spontaniczny, którego postępowanie jest nieuniknione. Oznacza to, że należy korzystać z globalizacji jako zjawiska niosącego wiele korzyści, ze względu na dostęp do światowych rynków czy nowych technologii, jednocześnie pamiętając o glokalizacji, czyli tak zwanym filtratorze, który

pozwała na rozdział rodzimej kultury i tradycji od tego, co przynosi globalizacja.

Analizując zmiany społeczno-kulturowe zaistniałe w obliczu globalizacji, można się doszukać wielu wzorców, według których rodzime kultury reagowały na nowe, odmienne trendy. Do wzorców najczęściej podawanych w literaturze przedmiotu można zaliczyć: pełną akceptację kultury globalnej, totalne odrzucenie, selektywną akceptację, hybrydyzację oraz dualizm kulturowy [Czerny 2007; Krzysztofek, Szczepański 2002].

Z globalizacją wiąże się proces europeizacji, między innymi w wymiarze socjologicznym w odniesieniu do Unii Europejskiej. Zdaniem K. Wacha [2013], szeroko zajmującego się tą tematyką⁵, jest to wprowadzenie lub przyjmowanie wzorców i zwyczajów europejskich (np. europejskiego stylu życia). W tym znaczeniu europeizacja odnosi się do krzewienia tożsamości europejskiej, która w różnych badaniach, na przestrzeni ostatnich lat, przyjmuje tendencję wzrostową. Europeizacja w tym wymiarze często wiąże się ze zjawiskiem transnacionalizacji lub ponadnarodowości, szerzej interpretowanej jako wielokulturowość.

Drugim pojęciem będącym w polu zainteresowania autorów niniejszej publikacji jest tożsamość narodowa. Pod hasłem tym mogą się kryć co najmniej dwa różne aspekty – z jednej strony poczucie odmienności względem innych narodów, czyli kategoria „my” kontra „inni”. Z drugiej strony tożsamość narodowa może się jawić jako pamięć swojej przeszłości i świadomy udział w przyszłości [Jasińska-Kania 2001].

Najprościej tożsamość można opisać jako „świadomość siebie, jednostki lub grupy”. To pochodna samoświadomości, polegająca na posiadaniu wiedzy o cechach odróżniających nas od innych. Tożsamość to nie tylko cechy wrodzone, to kompilacja cech posiadanych i projektowanych przez jednostkę oraz kształtowanych, a w konsekwencji modyfikowanych w konfrontacji z innymi. Przy rozważaniu o tożsamości należy poruszyć kilka kwestii:

- a) przysługuje ona wszystkim, tak jednostkom, jak i grupom; jednostka zmienia się pod wpływem grupy, a czasem celowo usiłuje odnaleźć interesujące ją kwestie w przypadkowej grupie;

5 Por. także: [Wach 2010, s. 195-208; Wach 2011, s. 29-43; Wach 2012, s. 145-186].

- b) to w ogromnej mierze składowa wielu czynników – naciski, zachęty i własne zdanie; jesteśmy tymi, kim myślimy i chcemy być;
- c) grupy i jednostki mogą posiadać liczne tożsamości, na przykład przypisane, ekonomiczne, terytorialne czy społeczne;
- d) naszą tożsamość określają interakcje z innymi;
- e) poziom naszej tożsamości zależy od sytuacji, w jakiej się znajdujemy, możemy akcentować tożsamość z innymi, a z drugiej strony kłaść nacisk na aspekt nas różniący.

Charakter tożsamości może być wąski lub szeroki, kiedy to „ty” i „ja” zmienia się odpowiednio na „my”, gdy pojawiają się „oni”. Naturalne jest zatem, że proces, jakim jest globalizacja, prowadzi do rozwoju tożsamości w pojęciu szerszym, związanym z religią i cywilizacją dla narodów i jednostek [Huntington 2007].

Odrębność wobec innych determinują czynniki narodotwórcze, czyli jedna kultura, integracja społeczna i gospodarcza, wspólne terytorium, wspólne pochodzenie czy też organizacja polityczna. Aby tożsamość narodowa istniała, niezbędne jest poczucie świadomości narodowej wśród członków danego społeczeństwa. Najczęściej przejawia się ona między innymi poprzez poczucie przynależności do danego państwa; utożsamianie się z symbolami czy też identyfikowanie się z historią kraju. Dla Polaków, przez wiele lat pozbawionych granic państwa, podstawowym wyznacznikiem, ich źródłem tożsamości był mocny związek z katolicyzmem, a także język polski.

Wieloznaczność definicji tożsamości narodowej wynika z jej interdyscyplinarności. Powołują się na nią w pracach przedstawiciele wielu dziedzin nauki, w tym między innymi historii, socjologii, polityki czy też psychologii społecznej. Można zatem wyodrębnić cztery modele tożsamości:

- model obiektywistyczny – są to wszelkie cechy narodowej zbiorowości, które obserwator z zewnątrz może w sposób obiektywny opisać (np. ojczyzna, terytorium historyczne, jednolita kultura czy też prawa i obowiązki wszystkich obywateli);
- model tożsamości odkrywanych – wynika z więzi opartej na jednolitej kulturze (język, religia, tradycje, sposób życia czy wartości), który jednocześnie stwarza dla danego narodu swoisty „styl” kulturowy;

- model tożsamości narodowej konstruowanej – zakłada on, iż tożsamość to czynnik charakterystyczny dla danej grupy, tworzący się w różnych etapach historycznych, o właściwościach uzależnionych od funkcji, jaką ma pełnić; nie jest on natomiast zjawiskiem, które zostało ukształtowane w toku historii jako kultura narodowa;
- model opinii publicznej – model, który bierze pod uwagę „indywidualizującą” interpretację narodowej tożsamości, odsyłając tym samym do badań empirycznych, postaw, świadomości czy też poglądów poszczególnych członków danej zbiorowości narodowej [Bokszanski 2005].

Powyższe stanowiska analizujące pojęcie tożsamości narodowej pokazują, że jest to konstrukcja budowana na wartościach przyjmowanych i akceptowanych przez jednostkę i kreowana poprzez cechy tworzące autokonceptcję jednostki. Takie połączenie daje trwałość. Obecnie, w opozycji do stabilnej tożsamości, stoją zjawiska izolacji i emigracji. Determinują one dwa trendy w rozwoju świata – globalizację i zjawisko dezintegracji narodów oraz rozpadu państw. Swe ujście znajduje tu polityka narodów, charakteryzująca się poczuciem odrębności, wyróżniająca nas spośród inności, co bardzo często prowadzi do nacjonalizmu [Kepny 1997].

Polska po wstąpieniu do Unii Europejskiej zaczęła funkcjonować jako kraj w warunkach integracji wraz z wszystkimi jej wadami i zaletami⁶. Jednym z najbardziej widocznych następstw integracji europejskiej jest emigracja zarobkowa Polaków. Konsekwencją tego może być zatracenie świadomości narodowej przyszłego pokolenia, które przyjdzie na świat poza granicami naszego kraju [Gwiazda 1998].

Unia Europejska to nie tylko gospodarczo-polityczny związek demokratycznych państw europejskich, to także wszechobecne przenikanie się ich kultur. Należy więc zwrócić uwagę na przymusowe obcowanie z różnorodnością etniczną czy wyznaniową. Inność pod każdym względem budzi ciekawość, ale również niechęć,

6 Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 r. wywarło duży wpływ m.in. na sytuację w polskiej gospodarce. Zmiany te dotyczyły również sektora małych i średnich przedsiębiorstw. Szerzej w: [Kisiel, Zielińska, Sosnowska 2010].

lekceważenie czy też dominację nad innymi⁷. Często wywołane jest to wszechpanującymi stereotypami. Warto zatem się zastanowić, w jaki sposób stereotypy wpływają na tożsamość narodową.

Jan Błuszkowski [2005], autor książki *Stereotypy a tożsamość narodowa*, badał funkcjonujące w polskiej świadomości stereotypy oraz starał się odpowiedzieć na pytanie, jakim jesteśmy narodem. Według Błuszkowskiego pierwsza z hipotez zakładała, że Polacy są społeczeństwem otwartym wobec innych narodowości, kultur czy etniczności. Zapożyczenia i przenikanie się kultur traktują jako element nieodzowny w rozwoju państwa. Druga hipoteza, zupełnie przeciwna, zakładała, że Polacy to naród etnocentryczny, odsuwający się od innych kultur oraz uważający, że to jedyne skuteczne działanie, pozwalające utrzymać tożsamość narodową. Autor nie udziela jednak jednoznacznej odpowiedzi. Wskazuje tylko, że pierwsza hipoteza, mimo iż jest ona bardzo korzystna dla rozwoju kraju, może prowadzić do zagubienia tożsamości.

Słusznie zauważył Ryszard Kapuściński, że zmierzamy do świata nowego i tak odmiennego, iż wszystkie doświadczenia minionych czasów mogą się okazać niedostateczne. Świat wiele daje, ale wiele wymaga w zamian. Na każdym kroku spotyka się „Innego”, który złożony jest z dwóch przeciwnych nurtów: nurtu globalizującego naszą rzeczywistość, a także nurtu pielęgnującego różnice, naszą odmiennność, niepowtarzalność. Należy szukać dialogu i porozumienia ze współczesnością, tym samym poznając ją [Kapuściński 2004].

Ta refleksja Kapuścińskiego okazuje się niezwykle trafna. Świat bierze do przodu, niosąc za sobą zmiany. Nieustannie postępujące procesy globalizacyjne doprowadzają do „słabnięcia kultury” poprzez relatywizację ogólnie przyjętych norm, tożsamości, a także dopuszczanie do różnorodności kultur. Tworzy się nowa koncepcja człowieka, przedstawiająca go jako istotę niejednorodną, wielowymiarową, żyjącą w odniesieniu do wymiaru biologicznego i metafizycznego [Staś-Romanowska 1999].

7 Jednym z najpoważniejszych problemów globalnych ówczesnego świata jest terroryzm. Temat uwarunkowań i tendencji terroryzmu międzynarodowego, jak również działań podejmowanych w walce z nim, podjęto szerzej w: [Kisiel, Hałaburda, Babuchowska 2006].

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH I ICH OMÓWIENIE

Celem niniejszej pracy było zbadanie wpływu integracji Polski z Unią Europejską na tożsamość narodową obywateli Polski. Aby zweryfikować hipotezę badawczą, autorzy postanowili posłużyć się interaktywnym kwestionariuszem ankiety internetowej, zawierającym 22 pytania szczegółowe (zarówno zamknięte, jak i otwarte), pogrupowane według dwóch kategorii tematycznych. Badanie skierowano do 400 wybranych obywateli Polski, zainteresowanych tematyką globalizacji, wykorzystując dobór techniką „kuli śniegowej”, i przeprowadzono je w 2011 roku. Wyniki badania mają określoną wartość poznawczą w zakresie systemu wartości Polaków przedstawionych w zbiorczych zestawieniach statystycznych. Informują one o przemianach mentalności oraz postaw obywateli dokonujących się w Polsce po jej wstąpieniu do Unii Europejskiej. Jednakże z uwagi na to, że próba badawcza nie była reprezentatywna, nie należy zakładać, że wyniki tego badania reprezentują opinie całego społeczeństwa.

Jako obywatele Polski mamy swoją wielowiekową, niepowtarzalną historię, która pozwoliła ukształtować naszą tradycję, język czy kulturę. W związku z powyższym jedną z interesujących dla autorów kwestii było poznanie opinii respondentów na temat czynników, które według nich kształtują tożsamość narodową (tab. 2). Analizując przedstawione dane, można zauważyć, że za podstawowe czynniki kształtujące tożsamość narodową badani Polacy uważają rodzinę, pochodzenie i wychowanie. Za nieistotne natomiast uważa się pracę, charakter i symbole narodowe. Mieszkańcy wsi, oprócz rodziny (87,32%), wychowania (83,09%) i pochodzenia (87,32%) wysoko uplasowali historię (80,28%) – prawie 10 punktów procentowych więcej od pozostałych respondentów. Pozostałe odpowiedzi oscylują wokół podobnego poziomu.

Tabela 2. Czynniki kształtujące tożsamość narodową według kryterium miejsca zamieszkania (w %)

Wyszczególnienie	Mieszkańcy wsi			Mieszkańcy miast do 50 tys. mieszkańców			Mieszkańcy miast powyżej 50 tys. mieszkańców		
	Istotny wpływ	Mało istotny wpływ	Nieistotny	Istotny wpływ	Mało istotny wpływ	Nieistotny	Istotny wpływ	Mało istotny wpływ	Nieistotny
Pochodzenie	83,09	14,08	2,81	77,22	17,28	4,95	84,21	13,15	2,63
Otoczenie	69,01	26,76	4,22	67,32	25,74	6,93	71,05	25,87	3,07
Język	78,87	21,12	0	78,21	17,82	3,96	75,43	19,29	5,26
Praca	18,03	54,92	26,76	8,91	51,48	39,60	14,91	50,43	34,64
Wychowanie	87,32	7,04	5,63	84,15	12,87	2,97	85,96	10,08	3,94
Rodzina	87,32	7,04	5,63	85,14	11,88	2,97	87,28	10,96	1,75
Charakter	54,92	30,98	14,08	51,48	27,72	20,79	51,75	38,59	9,64
Społeczność	76,05	21,12	2,81	72,27	24,75	2,97	71,92	24,56	3,50
Historia	80,28	15,49	4,22	69,3	23,76	6,93	71,05	24,56	4,38
Symbole narodowe	63,38	25,35	11,26	53,46	36,63	9,90	53,50	34,21	12,28
Autorytety	60,56	32,39	7,04	54,45	38,61	6,93	49,56	40,78	9,64

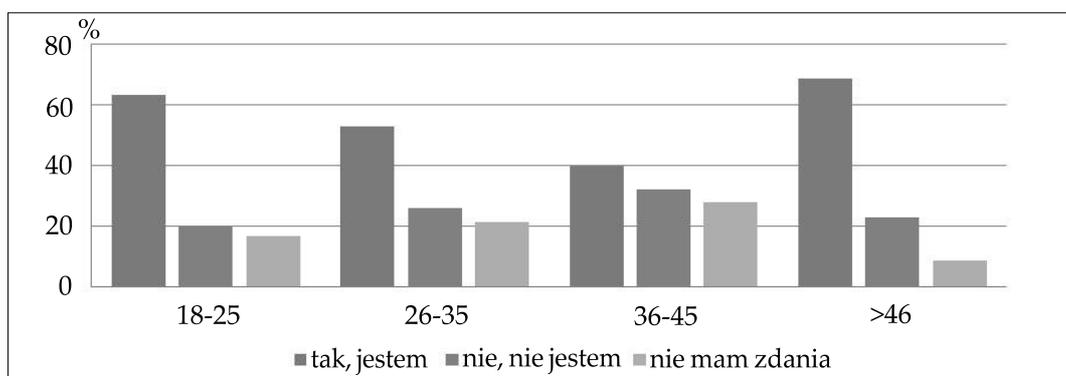
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Ciągle postępujące i nieustające procesy globalizacji i regionalizacji nie pozostają bez wpływu na przynależność do danej grupy przestrzennej i preferencje jej społeczności w stosunku do miejsca zamieszkania. Autorzy publikacji postanowili się dowiedzieć, jak wyżej wymienione oczekiwania kształtowały się siedem lat po akcesji Polski do struktur europejskich. Analiza struktury odpowiedzi na temat poziomu przywiązania do społeczności lokalnych wśród mieszkańców wsi, miast do 50 tys. mieszkańców oraz miast powyżej 50 tys. mieszkańców pozwala na stwierdzenie, że wszystkie grupy respondentów wykazują się bardzo dużym i dużym przywiązaniem do miejsca zamieszkania, a w dalszej kolejności przywiązaniem do kraju. Dopiero odpowiedzi dotyczące przywiązania do regionu i danego kontynentu powodują zróżnicowanie udzielonych odpowiedzi wśród ankietowanych. Największym przywiązaniem do regionu charakteryzowali się mieszkańcy wsi – 64,78% (zsumowano odpowiedzi „bardzo duże” i „duże”), kolejno mieszkańcy miast do 50 tys. – 58,41%, a następnie mieszkańcy miast powyżej 50 tys. – 50,43%. Dokładnie odwrotne odpowiedzi można zaobserwować w kwestii przywiązania mieszkańców danej miejscowości do kontynentu: na pierwszym miejscu byli mieszkańcy miast powyżej 50 tys. – 53,94%, na drugim mieszkańcy miast do 50 tys. – 48,51%, a na trzecim mieszkańcy wsi – 46,47%. Nasuwa się wniosek, że społeczność wiejska jest bardziej lokalna, natomiast miejska bardziej europejska. Może to mieć związek z różnym trybem życia, jaki prowadzi się na wsi, a jaki wiedzie się w mieście. Ludność wiejska jest bardziej przywiązana do tradycji, do swojej małej ojczyzny, często dziedziczonej ojcowizny. Społeczeństwa miejskie natomiast nie starają się przywiązywać do miejsca, ponieważ liczą się z tym, że zmiana pracy często może się wiązać ze zmianą miejsca zamieszkania.

Kolejne pytanie, które zadano respondentom, brzmiało: „Czy jestem dumny z bycia Polakiem?”. Z analizy materiału badawczego wynika (rys. 1), że poziom poczucia dumy z bycia Polakiem zmienił się wraz z wiekiem. Wśród respondentów w wieku 18-45 lat następuje spadek wyżej wymienionego poczucia (18-25 lat – 63,34%, 26-35 lat – 52,82%, 36-45 lat – 40%). Wyraźny wzrost, wynoszący 28,57 punktów procentowych w stosunku do grupy poprzedniej, odnotowano wśród badanych w wieku powyżej 46 lat i to właśnie ta grupa ankietowanych jest najbardziej dumna z przynależności do

naszego narodu (68,57%). Przyczyną takiego stanu rzeczy może być wieloletnie przywiązanie do kraju, a także wychowanie w tradycji i patriotyzmie przodków. Z kolei najmniej dumna z przynależności do narodu polskiego grupa wiekowa to ludzie w wieku 36-45 lat (32%). Także ta grupa prezentowała największe niezdecydowanie: odpowiedź „nie mam zdania” – 28 punktów procentowych.

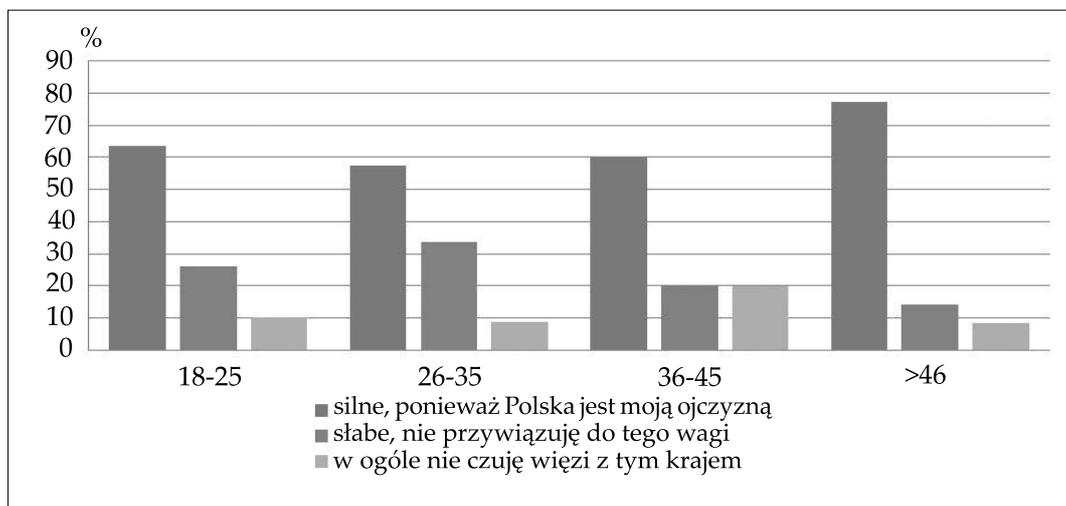
Rys. 1. Poczucie dumy z przynależności do narodu polskiego według kryterium wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Każdy z obywateli kształtuje w sobie poczucie więzi z najbliższymi, z dalszym otoczeniem i w końcu z ojczyzną. Swoje odczucia często opieramy na tym, co było nam przekazywane od najmłodszych lat. W życiu dorosłym konfrontujemy je z rzeczywistością. W dobie globalizacji, my, Polacy, stajemy przed ogromnym sprawdzianem swojej państwowości. Ułatwienie podróżowania i opuszczania kraju może w negatywny sposób wpłynąć na więzi z rodzinnym krajem. Dlatego autorzy starali się uzyskać odpowiedź na pytanie, jak bardzo Polacy czują się związani ze swoim krajem (rys. 2).

Rys. 2. Poczucie więzi z krajem według kryterium wieku

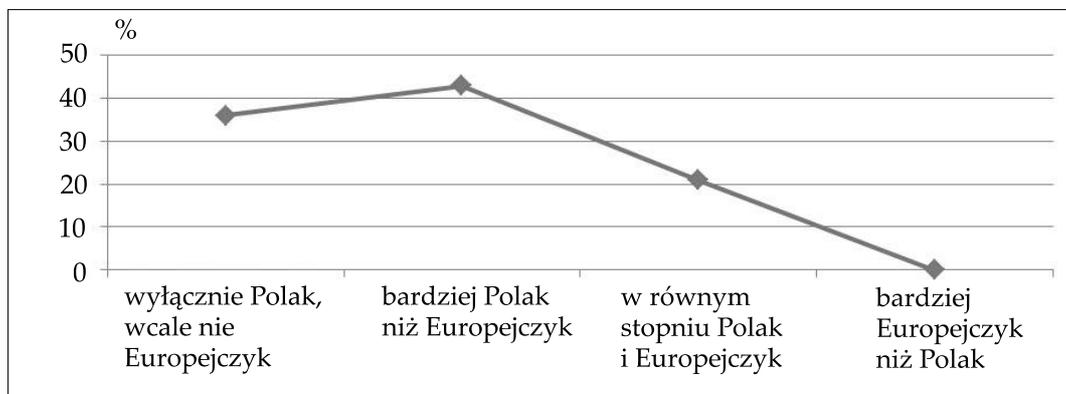

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Najbardziej związani z Polską byli respondenci w wieku powyżej 46 lat (77,15%), nieco mniejszy poziom przywiązania wykazywali ankietowani w wieku 18-25 lat (63,36%). Grupą wykazującą najslabsze więzi byli respondenci w wieku 26-35 lat (33,7%), natomiast aż 20% badanych w wieku 36-45 lat w ogóle nie czuło związku z ojczyzną. W tym miejscu nasuwa się pozytywny wniosek, że młodzi ludzie, respondenci z najniższej grupy wiekowej, wskazywali stosunkowo wysoki poziom więzi ze swoim państwem.

W relacji „ja i Europa” niezwykle ważne jest połączenie dwóch komponentów: pojawienia się problematyki Unii Europejskiej w społecznej debacie i ugruntowania własnego stanowiska wynikającego z doświadczenia jednostki. Jako przykład drugiego składnika podaje się często udział w referendum do Parlamentu Europejskiego, możliwość korzystania z indywidualnych dopłat dla rolników czy też wyjazdy za granicę, których celem jest praca. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na to, jak Polacy postrzegają siebie na linii „ja i Europa”. Autorzy dotarli do wyników badań Polskiego Generalnego Studium Wyborczego z 2005 roku, przeprowadzonych w rok po przystąpieniu Polski do Wspólnoty (rys. 3), i postanowili skonfrontować je ze swoimi badaniami przeprowadzonymi sześć lat później (rys. 4).

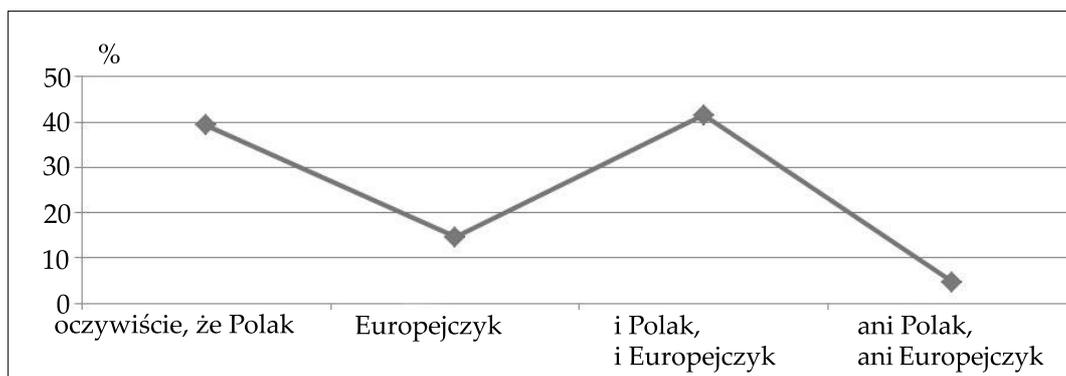
Rys. 3. Które z poniższych stwierdzeń najlepiej oddaje to, kim Pan(i) się czuje?

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań PGSW 2005 z „Nowa Europa” 2007, nr 1.

Analizując dane z rysunku 3, można zauważyć, że półtora roku po wstąpieniu Polski do UE żaden Polak nie czuł się bardziej Europejczykiem niż Polakiem, 36% badanej populacji czuło się wówczas tylko i wyłącznie Polakami, natomiast 43% ankietowanych czuło się bardziej Polakami niż Europejczykami. Dla 21% respondentów obydwie tożsamości były równie ważne.

Rys. 4. Jeszcze Polak czy już Europejczyk?

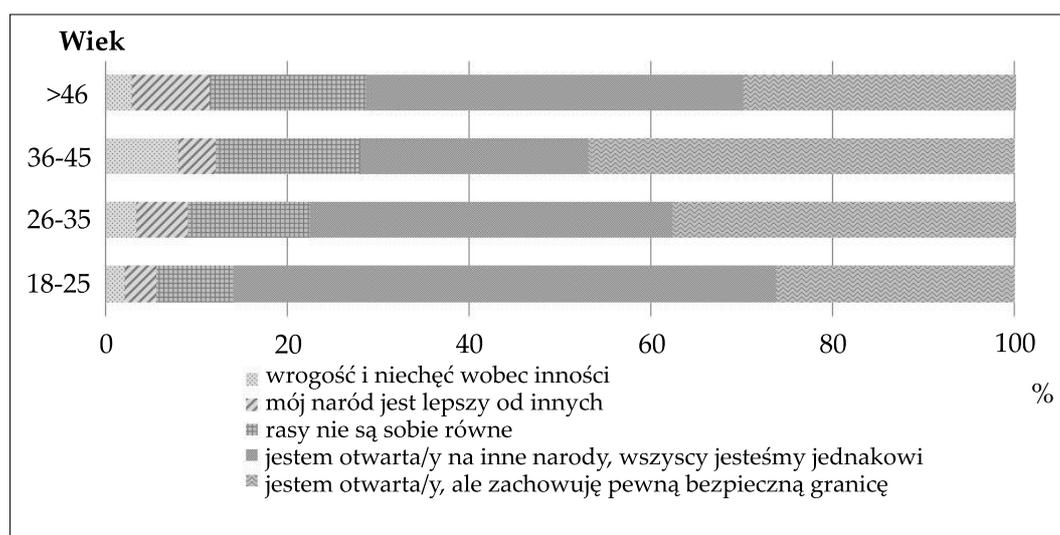
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Biorąc pod uwagę wyniki badań autorów z 2011 roku, można zauważyć zmiany, które nastąpiły w świadomości Polaków. Blisko 40% ankietowanych czuło się tylko Polakami, natomiast ponad 14% ogółu uważało się za Europejczyków. Więcej obywateli, w stosunku do wyników badań PGSW z 2005 roku, czuło się i Polakiem, i Europejczykiem, niż tylko Polakiem (41,58%), co wskazuje, że badani

Polacy w ostatnich latach coraz bardziej utożsamiają się z Unią Europejską i kontynentem, który zamieszkują.

Obecnie stosunek Polaków do innych narodów nabiera odmiennego znaczenia, między innymi ze względu na to, że utrzymywanie kontaktu z ludźmi innych nacji nie jest już niczym wyjątkowym. Można powiedzieć, że stało się codziennością. Klimat tych kontaktów współtworzą panujące w naszych przekonaniach stereotypy oraz kreowany przez media obraz. Równoległe nasze doświadczenia weryfikują stereotypy oraz zmieniają nasz stosunek do innych. Stanowisko Polaków wobec innych narodowości przedstawiono na rysunku 5.

Rys. 5. Stosunek Polaków do innych narodowości według kryterium wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że największą otwartość na innych wykazują ludzie w wieku 18-25 lat (deklaracji takiej dokonało 59,77% ze wspomnianej grupy). Ankietowani w wieku 36-45 lat są otwarci na obcokrajowców (co czwarty badany), jednakże zachowują bezpieczną granicę. Najwięcej odpowiedzi dotyczących braku równości poszczególnych ras udzielili respondenci w wieku powyżej 46 lat (17,14%), zaraz za nimi uplasowali się badani w wieku 36-45 lat – 16%. Ta grupa także wykazała się największą wrogością i niechęcią wobec inności – 8%.

Powołując się na wyniki badań przeprowadzonych przez CBOS w 2011 roku⁸, do najbardziej lubianych przez Polaków narodów należeli: Hiszpanie, Czesi i Słowacy, natomiast wyraźna niechęć skierowana była do: Rumunów, Arabów i Romów. Można zauważyć, że deklarowana chęć bądź też niechęć ma podłoże geograficzne. Polacy swoją sympatię kierują przede wszystkim do obywateli krajów zachodnich, zaś odczucia negatywne częściej skierowane są do mieszkańców krajów usytuowanych na wschód od granicy Polski.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 roku wywarło duży wpływ na sytuację polskiej gospodarki oraz społeczeństwa. Każdy obywatel pośrednio lub bezpośrednio doświadczył realizacji polityki spójności, między innymi korzystając lub biorąc udział w projektach realizowanych przy wsparciu funduszy europejskich. W związku z powyższym autorzy kwestionariusza ankietowego zamieścili w nim również pytanie otwarte na temat tego, co dla każdego z respondentów oznacza przynależność Polski do UE. Pojawiające się odpowiedzi często były skrajne. Z jednej strony nasza przynależność do Unii kojarzona jest z:

- korzystaniem z praw i obowiązków Obywatela Europy;
- dotacjami;
- swobodą przepływu osób, kapitału;
- szansami na rozwój gospodarczy i cywilizacyjny;
- poważniejszym traktowaniem Polski na arenie międzynarodowej;
- możliwością kształcenia się za granicą.

Z drugiej strony przynależność do UE przez część respondentów (12%) traktowana jest negatywnie. Wskazywano tutaj takie zagrożenia, jak między innymi:

- ograniczenie suwerenności;
- zagrożenie dla polskiej tradycji;
- niszczenie wartości chrześcijańskich;
- utrata tożsamości narodowej.

Respondentów zapytano także o ich obawy w związku z przynależnością Polski do Unii Europejskiej. Zdecydowana większość badanych (73% ankietowanych) odpowiedziała, że nie ma takiej rzeczy

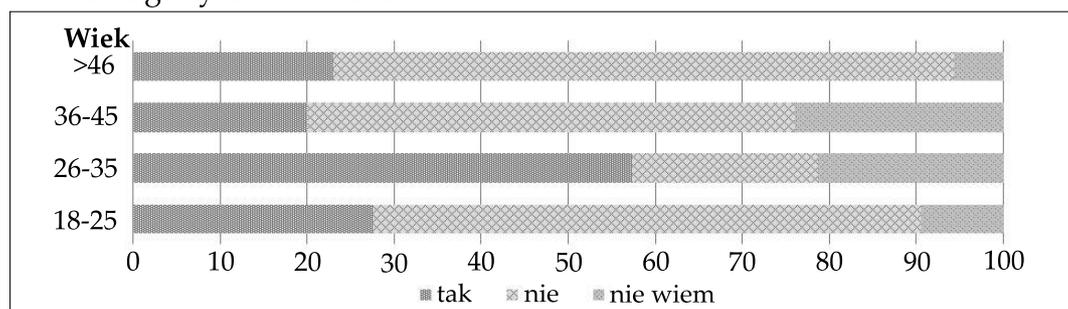
8 <http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_013_11.PDF> (data dostępu: 15.05.2011).

czy sytuacji, której się lękają. Wśród najczęściej pojawiających się obaw wymieniano:

- koszty związane z przystąpieniem do strefy euro;
- nieprzemyślane przyjmowanie zarządzeń UE, które w konfrontacji z polskimi realiami mogą niekorzystnie wpłynąć na poszczególne dziedziny narodowej gospodarki;
- obowiązujące przepisy prawa UE oraz biurokrację;
- drenaż mózgów;
- wyższe ceny produktów;
- napływ imigrantów, szczególnie z krajów muzułmańskich.

Przeprowadzone badania dały również odpowiedź na pytanie dotyczące zagrożeń dla rodzimej kultury ze strony kultur obcych (rys. 6). Ponad połowa respondentów (56%) w wieku 26-35 lat uważała, że stwierdzenie o zagrożeniu kultury rodzimej przez obce kultury nie jest bezpodstawne. Z kolei badani w wieku powyżej 46 lat nie mieli takich obaw. Prawie trzy czwarte spośród tej grupy udzieliło odpowiedzi przeczącej. Można także zauważyć, że bardzo duży odsetek badanych nie potrafił jednoznacznie odpowiedzieć, czy istnieje takie zagrożenie: ankietowani w wieku 26-35 lat – 21,34% oraz ankietowani w wieku 36-45 lat – 24%.

Rys. 6. Zagrożenie dla rodzimej kultury ze strony kultur obcych – odpowiedzi według kryterium wieku

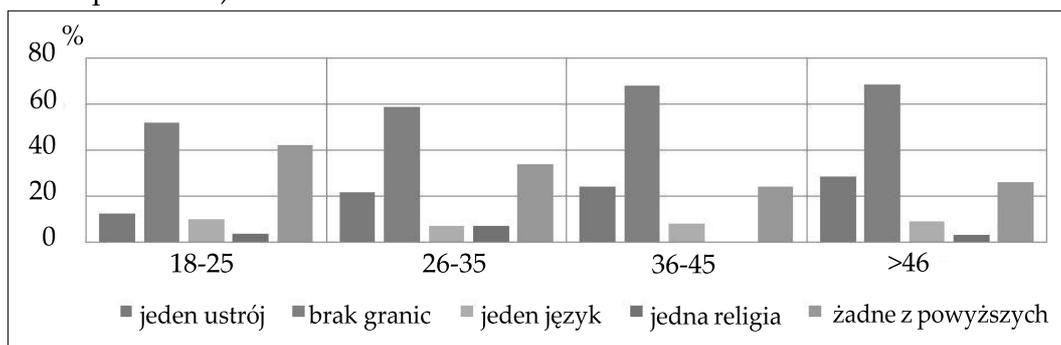

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Wiele kontrowersji wśród Polaków budzi także kwestia przyszłego wyglądu Europy (rys. 7). Pojawia się pytanie, czy jesteśmy w stanie poddać się procesowi całkowitej integracji? Czy jesteśmy gotowi na to, by dokonywać uniformizacji w najbardziej osobistej sferze swojego życia, związanej z kulturą, tradycją, religią oraz językiem ojczystym? Z wypowiedzi respondentów (rys. 7) wynika, że Unia Europejska powinna być organizacją pozbawioną granic, taka

odpowieź padała najczęściej – blisko 70% wśród respondentów w wieku 36-45 lat i powyżej 46 lat. Z kolei wszyscy respondenci prawie jednogłośnie stwierdzili, że jedna religia nie powinna być wyróżnikiem Wspólnoty, badani w wieku 36-45 lat w ogóle nie wskazali takiej odpowiedzi. Ankietowani byli także przeciwni jednemu językowi obowiązującemu w całej Unii. Z kolei częstotliwość występowania odpowiedzi „jeden ustrój” rosła wraz z wiekiem (18-25 lat – 12,35%, zaś powyżej 46 lat – 28,57%). Wielu ankietowanych było przeciwnych jakiegokolwiek uniformizacji. Najbardziej sceptyczna okazała się grupa najmłodszych respondentów (ponad 40% udzielonych odpowiedzi).

Rys. 7. Kształt przyszłej Europy według kryterium wieku (wielokrotność odpowiedzi)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W obecnym czasie wyjazdy za granicę stały się normalnością. Nikogo nie dziwi to, że znajomi czy rodzina opuszczają kraj, czy to na krótki czas – turystycznie, czy też na dłuższy, na przykład do pracy. Co jest przyczyną tak częstych wyjazdów oraz czego nasi rodacy szukają w innych krajach?

Tabela 3. Przyczyny wyjazdów za granicę według kryterium miejsca zamieszkania (wielokrotność odpowiedzi)

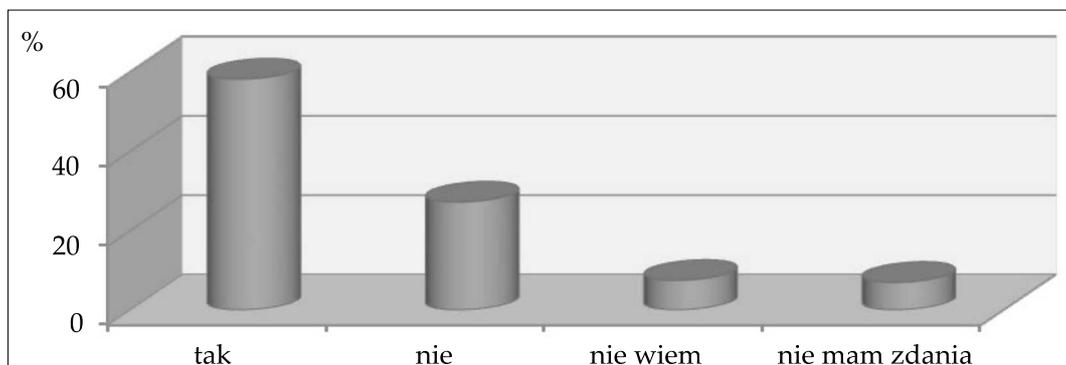
Wyszczególnienie	Mieszkańcy wsi	Mieszkańcy miast do 50 tys. mieszkańców	Mieszkańcy miast powyżej 50 tys. mieszkańców
Praca	81,69	82,17	76,75
Nauka obcego języka	45,07	55,44	60,52
Zarobienie dużych pieniędzy	46,47	45,54	41,22
Poznanie innej kultury, tradycji	59,15	65,34	72,81
Przeżycie przygody swojego życia	39,43	46,53	52,19
Zawarcie nowych znajomości	35,21	45,54	42,98
Inne	9,85	12,87	16,22

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, że według wszystkich grup respondentów, bez względu na wiek, główną przyczyną wyjazdu za granicę jest migracja zarobkowa. Na kolejnych miejscach wśród udzielonych przez respondentów odpowiedzi uplasowały się chęci realizacji potrzeby poznawania nowych kultur, tradycji. Dla mieszkańców miast powyżej 50 tys. mieszkańców wyjazd utożsamiany jest także z nauką języków obcych – 60,53% oraz przeżyciem przygody życia – 52,19%. Mieszkańcom wsi natomiast kojarzy się on z możliwością zarobienia „dużych” pieniędzy – 46,47%. Wśród innych odpowiedzi pojawiały się przyczyny związane z: turystyką; edukacją; ucieczką do innego świata z polskiej rzeczywistości; małżeństwem z obcokrajowcem, a przez to zmianą miejsca zamieszkania, a także wymianą międzynarodową, na przykład studencką.

Globalizacja to proces wieloaspektowy, znajdujący swoje miejsce w wielu dziedzinach naszego życia, poczynając od sytuacji prozaicznych, jak robienie zakupów marek funkcjonujących na całym świecie, po przenikanie się kultur, a kończąc na wspólnym działaniu wielkich korporacji transnarodowych. Ostatnią kwestią interesującą autorów było poznanie opinii respondentów na temat wpływu globalizacji na tożsamość narodową (rys. 8).

Rys. 8. Czy globalizacja ma wpływ na tożsamość narodową?

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Analizując wyniki przeprowadzonych badań, można stwierdzić, iż około 55% populacji uważa, że globalizacja ma wpływ na tożsamość narodową. W uzasadnieniu odpowiedzi respondenci wskazywali dwojaki sposób wpływania globalizacji na tożsamość. Z jednej strony wskazywano negatywny wpływ globalizacji, kiedy to poczucie przynależności maleje pod wpływem innych kultur. Uznano, że to właśnie globalizacja budzi w nas poczucie zagrożenia i powoduje tak zwane „zwarcie szeregów”. Często wspomniano o trendzie „amerykanizacji” i jej wszechobecności. Z drugiej strony blisko jedna czwarta badanych odpowiedziała, że globalizacja nie wpływa na tożsamość narodową. Jako uzasadnienie wyżej wymienionej odpowiedzi najczęściej wskazywano, iż poziom tożsamości zależy od nas samych, od tego, jak jest ona w nas zakorzeniona. Wśród uzasadnień pojawiały się i takie: „Globalizacja nie ma wpływu na tożsamość narodową Polaków ponieważ społeczeństwo informacyjne sprawia, że ludzie mają jednocześnie szerszy dostęp do spuścizny kulturowej własnej grupy, ponadto zgodnie z teorią małych różnic, globalizacja uwypukla drobne różnice kulturowe”. Reasumując, większość respondentów uznała wpływ globalizacji za mniej lub bardziej pozytywny.

PODSUMOWANIE

Współcześnie zagadnienie tożsamości narodowej nabiera coraz większego znaczenia. Rozwijający się nieustannie proces globalizacji wpływa na zwiększenie intensywności zależności pomiędzy

państwami. To wszystko jest idealnym katalizatorem dla masowych migracji, przenikania się zupełnie odmiennych kultur wartości czy przekonań. Równoległe z procesem globalizacji postępuje proces integracji, czyli jednoczenia się państw, czego najlepszym przykładem są kraje współtworzące Unię Europejską.

Rosnące zależności między państwami oraz osłabienie znaczenia granic powodują, że państwa Starego Kontynentu stają się coraz częściej wieloetniczne i wielonarodowe. Zmniejszenie kontroli wewnątrz państw członkowskich jest zachętą dla emigrantów. Jest to więc podstawą do tworzenia się nowej, ponadnarodowej formy identyfikowania się, czyli europejskiej tożsamości, która może się stać zagrożeniem dla tożsamości rodzinnych, narodowych państw członkowskich Wspólnoty.

Głównym celem, który autorzy starali się zrealizować w niniejszym artykule, było przedstawienie najistotniejszych zmian, jakie nastąpiły w świadomości Polaków po wstąpieniu do Unii Europejskiej. Przeprowadzone i przeanalizowane badania ankietowe pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków szczegółowych:

1. Pomimo konfrontacji rodzinnych wartości z wartościami obcymi, tożsamość narodowa jest dla badanych Polaków nadal niezwykle ważna. Większość ankietowanych jej źródeł doszukuje się w rodzinie, z której się wywodzi (86,7%), w otrzymanym wychowaniu (85,5%), pochodzeniu (82,1%) oraz w społeczności, w której przebywa (73%).
2. Ankietowani nadal czują się bardzo przywiązani do swojego miejsca zamieszkania. To właśnie ze swoim najbliższym otoczeniem utożsamiają się oni najbardziej (48,2%), a dopiero potem z krajem. Respondenci wykazują nieco mniejsze przywiązanie do regionu i kontynentu, jednak nie są to różnice znaczące.
3. Polacy to naród, który cechuje stosunkowo wysokie poczucie dumy z przynależności do swojego narodu, jednak tendencja ta jest malejąca od momentu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Blisko 60% badanych deklaruje dumę z przynależności do Polski, dla porównania, w 2005 roku odsetek ten wynosił 80%. Interesujący jest także fakt, że dumę z bycia Europejczykiem wskazywało ponad 63% badanych.
4. W półtora roku po przystąpieniu Polski do Wspólnoty Europejskiej żaden Polak nie czuł się bardziej Europejczykiem niż Polakiem, 36%

badanych czuło się tylko i wyłącznie Polakami, z kolei 43% ankietowanych czuło się bardziej Polakami niż Europejczykami. Dla 21% respondentów obydwie tożsamości były równie ważne. Analizując wyniki badań autorów z 2011 roku, zauważa się zmiany w świadomości Polaków. Polacy coraz bardziej utożsamiają się z Unią Europejską i kontynentem, który zamieszkują.

5. Zdanie Polaków w kwestii wpływu procesu globalizacji na tożsamość narodową jest podzielone. Ponad 55% spośród badanych uważa, że owszem, globalizacja ma wpływ na tożsamość, zarówno negatywny, jak i pozytywny. Blisko jedna czwarta badanych odpowiedziała, że globalizacja nie wpływa na tożsamość narodową. Jako uzasadnienie odpowiedzi najczęściej wskazywano, że poziom tożsamości zależy od nas samych oraz od tego, jak jest ona w nas zakorzeniona.

Powyższe argumenty mogą służyć za potwierdzenie postawionej przez autorów hipotezy, która mówiła, że pomimo nieustannie postępujących procesów globalizacji i integracji badani Polacy chcą i potrafią wskazać oraz docenić cechy charakteryzujące polski naród jako niezbędny komponent zjednoczonych Europejczyków.

BIBLIOGRAFIA

- Bauman, Z., 1998, *Globalizacja*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Błuszkowski, J., 2005, *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Wydawnictwo Elipsa, Warszawa.
- Boksański, Z., 2005, *Tożsamości zbiorowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Czerny, M., 2007, *Globalistyka: procesy globalne i ich lokalne konsekwencje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gwiazda, A., 1998, *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Huntington, S., 2007, *Kim jesteśmy?: wyzwania dla amerykańskiej tożsamości narodowej*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Jasińska-Kania, A., 2001, *Trudne sąsiedztwa. Z socjologii konfliktów narodowościowych*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Kapuściński, R., 2004, *Spotkanie z Innym jako wyzwanie XXI wieku: wykład wygłoszony 1 października 2004 z okazji przyznania tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.

- Kepny, M., 1997, *Patriotyzm wspólnoty narodowej i obywatelstwo w treści demokracji w świadomości zbiorowej Polaków*, w: *Elementy nowego ładu*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Kisiel, R., Hałaburda, A., Babuchowska, K., 2006, *Zjawisko terroryzmu na świecie w latach 2002-2004*, „Biuletyn Naukowy”, nr 26, s. 43-53.
- Kisiel, R., Zielińska, J., Sosnowska, M., 2010, *Wpływ przystąpienia Polski do Unii Europejskiej na warunki funkcjonowania sektora MSP w podregionie ciechanowsko-płockim*, w: Bańska, M.S., Gołembski, F. (red.), *Fundusze Unii Europejskiej jako instrument wsparcia konkurencyjności regionów oraz małych i średnich przedsiębiorstw*, Wydawnictwo ASPRA-JR, Warszawa.
- Kołodko, G.W., 2001, *Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów posocjalistycznych*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń.
- Kołodko, G.W., 2007, *Polska z globalizacją w tle. Instytucjonalne i polityczne aspekty rozwoju gospodarczego*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń.
- Kołodko, G.W., 2011, *Świat między kryzysami – refleksje na marginesie książki N. Roubiniego i S. Mihma „Ekonomia kryzysu”*, „Ekonomista”, nr 2, s. 297-305.
- Krzysztofek, K., Szczepański, M., 2002, *Zrozumieć rozwój – od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych: podręcznik socjologii rozwoju społecznego dla studentów socjologii, nauk politycznych i ekonomii*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Kuczur, T., Błachnio, A., 2009, *Globalizacja – naród – jednostka: zagadnienia tożsamości kulturowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Scholte, J.A., 2006, *Globalizacja: krytyczne wprowadzenie*, Wydawnictwo WSZiM, Sosnowiec.
- Staś-Romanowska, M., 1999, *Kultura a samorealizacja jednostki*, w: Pietraszko, S., (red.), *Kultura i świadomość*, Wydawnictwo UW, Wrocław.
- Stiglitz, J.E., 2004, *Globalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szawiel, T., 2007, *Tożsamości polskie a Europa*, „Nowa Europa”, nr 1, s. 208-250.
- Szymański, W., 2007, *Czy globalizacja musi być irracjonalna?*, SGH, Warszawa.
- Wach, K., 2010, *Wokół pojęcia europeizacji*, „Horyzonty Polityki” 2010, nr 1(1), s. 195-208.
- Wach, K., 2011, *Wymiary europeizacji i jej kontekst*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 852, s. 29-43.
- Wach, K., 2012, *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw: rozwój przez umiędzynarodowienie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wach, K., 2013, *Europeizacja – próba systematyki i konceptualizacji podejść badawczych*, „Horyzonty Polityki” 2013, nr 4(8), s. 15-50.

Wahl, J., (red.), 2001, *Kultura i tożsamość europejska: duchowy fundament naszego kontynentu*, „Wokół nas”, Gliwice.

Wnuk-Lipiński, E., 2004, *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Wydawnictwo Znak, Instytut Nauk Politycznych PAN, Kraków.

Wnuk-Lipiński, E., 2005, *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.

<http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_013_11.PDF> (data dostępu: 15.05.2011).